
MERCURIUS 2010
Országos Széchényi Könyvtár

MERCURIUS 2010

Szerkesztő: **BOKA LÁSZLÓ**

Munkatárs: **KORDICS MÁRTA**
Grafikai tervezés: **FÁBIÁN GYÖRGY**

Cím és elérhetőség:
Országos Széchényi Könyvtár
1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.

<http://www.oszk.hu>

telefon: (+36-1) 22 43 700

fax: (+36-1) 20 20 804

Megrendelhető:

kiadvanytar@oszk.hu

telefon: (+36-1) 22 43 878

fax: (+36-1) 22 43 744

Borító 1: Kriza-kódex, p. 27. (1532, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, K 47)

Borító 2: Fent: id. Markó Károly: Tájkép Appeggiből. (1848, Magyar Nemzeti Galéria)

Lent: Földesi Barnabás: Markó No 1. (2007, a Markó festmény „átirata”)

Borító 3: A Szép Magyar Könyv Miniszterelnöki különdíja

Borító 4: Györgyi (Giergl) Alajos: Erkel Ferenc (1855, Magyar Nemzeti Múzeum)

Fotók © Országos Széchényi Könyvtár, **KARASZ LAJOS, HAPÁK JÓZSEF**

Az Országos Széchényi Könyvtár fenntartója a

NEMZETI ERŐFORRÁS
MINISZTERIUM

Megjelenik évente, indulási év 2002.
A kiadásért felel az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Nyomta és kötötte a Nalors Nyomda

Vezérigazgató: **SZABÓ GÁBOR**

ISSN 1589-4738

TARTALOM

- 5 „LÁTJÁTOK FELEIM...” MAGYAR NYELVEMLÉKEK A
KEZDETEKTŐL A 16. SZÁZAD ELEJÉIG
- NYÍLT NAP A MAGYAR KULTÚRA NAPJA ALKALMÁBÓL 10
- 11 NYELVEMLÉKEK AZ INTERNETEN
- A PÉCSI MISSZÁLÉ FAKSZIMILE KIADÁSA 13
- 14 OSZK – TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK
- VENDÉGÜNK DÁNIA, 2010 15
- 17 A MEGÚJULT APOR-KÓDEX HAZATÉRÉSE
- SZÉCHÉNYI EMLÉKNAP 19
- 20 HÉT ÉVSZÁZAD PAPÍRTITKAI
– MAGYAR PAPÍR- ÉS VÍZJELTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS –
- MŰHELYBESZÉLGETÉSEK 23
- 26 90 VÁROS
– KIÁLLÍTÁS ÉS IRODALMI MEGEMLÉKEZÉS –

AMIT A PAPIR ELBÍR **28**
– MÚZEUMOK ÉJSZAKÁJA AZ OSZK-BAN –

30 A SZERZŐ MÁR NEM ISMERETLEN
– AZ OSZK 16. SZÁZADI HAJÓZÁSI TÉRKÉPÉNEK
KÉSZÍTŐJÉRŐL –

ÜZENETEK WILLIAM SHAKESPEARE-TŐL **34**

37 „...S LÁTOM MAGAMAT NEM VÉNŰLVE, HANEM
MEGIFJODVA”
– A MÁRKUS EMÍLIA EMLÉKKIÁLLÍTÁSRÓL –

„EGY KÜLÖNÖS HÁZASSÁG” **39**
– MIKSZÁTH ÉS A RÉVAI KIADÓ –

41 TÖRTÉNELMI TANÚK - FILMEN

VÁLOGATÁS **42**
AZ OSZK TEMATIKUS SZOLGÁLTATÁSAIBÓL

44 ZIRCI HÍREK

NEHÉZ SZERELEM **46**
– VAS ISTVÁN SZÁZ ÉVE –

48 OPERA ÉS NEMZET
– AZ ERKEL-BICENTENÁRIUMRÓL –

„15 ÉV – 15 KÖNYV” **51**
– A MAGYAR ELEKTRONIKUS KÖNYVTÁR 15 ÉVES
FENNÁLLÁSÁRA –

52 Díjazottjaink 2010-ben

„LÁTJÁTOK FELEIM...” MAGYAR NYELVEMLÉKEK A KEZDETEKTŐL A 16. SZÁZAD ELEJÉIG

KIÁLLÍTÁS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN
2009. OKTÓBER 29. – 2010. FEBRUÁR 28.

(Visszatekintés)

Az Országos Széchényi Könyvtár – mint nagyszámú, fontos nyelvemlék őrzőhelye és egy teljességre törekvő digitális nyelvemléktár reménybeli gazdája – régóta latolgatta egy reprezentatív nyelvemlék kiállítás tervét. Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulóját, a 2009-es esztendőt a kulturális kormányzat a Magyar Nyelv évének nyilvánította, aminél jobb alkalmat kívánni sem lehetett. A Kézirattár izgalmas kamara kiállítást szentelt Kazinczy és a nyelvemlékek viszonyának (*Nyelv. Emlék. Teremtés. Kazinczy*), a Könyvtár pedig a remélnél is nagyobb formátumban rendezhette meg a nagykiállítást, melyet a közreműködők meghatározható ügyszeretete táplált folyamatosan és több mint 11.000 látogató érdeklődése jutalmazott.

Mit tekintünk valójában nyelvemléknek? A gyakorlatban a 17. század előtti írott és nyomtatott magyar nyelvű forrásokat. Mivel a kiállítás felső időhatára a középkor vége volt, a nyelvemlék ezúttal összefoglaló fogalma mindannak, amit a középkorban magyarul leírtak. A beszélt nyelvhez viszonyítva ez természetesen egészen minimális mennyiség, ráadásul a leírt szövegeknek is csak egy kis töredéke maradt fenn. Ez iránt a nyelvemléknek nevezett dokumentum-együttes iránt ugyanakkor nemcsak a nyelvtörténet érdeklődik, hanem ez a kizárólagos forrása a magyar nyelvű írásbeliség történetének és a középkori magyar irodalomtörténetnek is. A nagyközönség csak a legfontosabbakat ismeri közülük, de most lehetőség nyílt arra, hogy valódi történeti összefüggéseiben lássa és értse meg őket. A szakembernek pedig, bármelyik tudományterület művelje, különleges élmény együtt látni az értékes forrásokat, melyek közül legfeljebb egy-kettő fordult meg eredetiben a kezében.

A kiállítótermekhez vezető lépcső pihenőjén két Hapák József fotónagyítás fogadta az emeletre igyekvőt: a *Halotti Beszéd*ről készült óriásnagyítás és az *Érsekújvári Kódexből* az *Utolsó ítélet*-miniatúra hasonló nagyságban. A *Halotti Beszéd* a kiállítás címében és e helyen is a kiindulási pont volt, a személyes találkozás

Utolsó ítélet

Érsekújvári Kódex, f. 146r

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, K 45

ígérete olyasvalamivel, amit a tanulmányaiból mindenkinek ismer. Az *Érsekújvári Kódex* (1529–31) a kiállítás időkereteit tekintve nagyjából a végpontot jelentette. A Nyulak szigeti Domonkos-rendi apácakolostor utolsó fennmaradt kézirata ez, az egyetlen miniatúrákkal díszített nyelvemlék kódex. A miniatúra német metszet-előképét éppen a kiállításra készülve sikerült Wehli Tündének azonosítania. (A két képet a téma is összekötötte, a temetési beszéd utal a „Bírságnap”-ra, a miniatúra megjeleníti azt.)

A kiállítás Kazinczytól kölcsönzött mottója: „... s mi

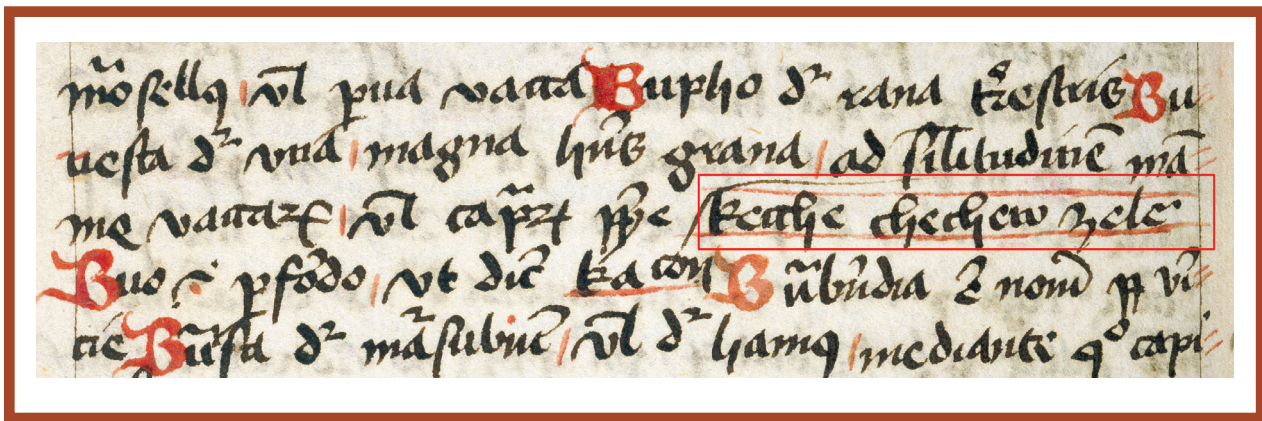
ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a miénk.” A nemzeti múlt, a nyelv és ezzel párhuzamosan a nyelvemlékek iránti tudományos érdeklődés a 18. század végén támadt fel. A 19. század elején néhány évtized alatt fedezték fel szinte az összes ma ismert fontos nyelvemléket, s másolásuk, kiadásuk is rögtön megkezdődött. A *Nyelvemléktár* 15 kötete a század végén a Magyarországon oly ritka befejezett sorozatok egyike. A nyelvemlék kutatás történetét Stemler Ágnes mutatta be a kiállítás bejáratához vezető tablón. A bejárat és kijárat ajtóik között egy hosszú „időlécen” időrendben kaptak helyet a jelentős nyelvemlékek fotói, jól érzékeltetve, hogy míg kezdetben századonként egy-egy emlék maradt fenn, a 15. században sűrűsödni kezdett a dokumentumok száma, a 16. század elején pedig már erősen válogatni kellett. A kiállítás végén ugyanez az időfonal az eredetiben megismert nyelvemlékekről összefoglaló áttekintést adott. A baloldali folyosó poszterein és az előtérben elhelyezett számítógépeken a nyelvemlékekkel ma foglalkozó tudományos műhelyek mutatkoztak be. (A tablók a nyelvelemek.oszk.hu honlapon megtalálhatók.) A Héjjas Pál által tervezett reneszánsz ablakfülkékben a kapható nyelvemlék kiadványok voltak kézbe vehetők, a szemközti soron kolostori könyvmásoló, könyvfestő és könyvkötő műhely volt berendezve kisiskolások számára.

Az első terem félhomályába belépvé megszűnt a külvilág. Középen a budavári gótikus szoborlelet sok töredékből összeállított, finom Madonna szobra állt, a háttérben ugyanebből az együttesből a kezében csuklyás könyvet tartó apostol-figura fél-alakja. A tárlókban körben a legbecsesebb nyelvemlékek: a *Tihanyi alapítólevél* (1055) és Anonymus *Gesta Hungarorum* (1210 k./1250 k.) mint szórványemlékek, a *Halotti Beszéd* (1200 k.) és az *Ómagyar Mária-siralom* (1300 k.), az első összefüggő szövegemlék, illetve az első magyar nyelvű költemény. Mellettük latin kódexek – iskoláskönyvek, prédikációs kötetek, jogi kódexek – egyszerű lapszéli, sorközi magyar glosszákkal, a magyar anyanyelvű használók nyomai a középkor végéig. A magyar nyelvű írásbeliség a középkori latinítás keretei között, ahhoz szorosan kapcsolódva született meg. Szent István a latin egyház mellett köteleződött el, ami egyúttal a latin írás, valamint az egyház és állam működtetését szolgáló írott latin műfajok átvételét is jelentette. Néhány magyar szót rögtön le kellett írni, oklevelekben és történeti művekben személy- és helyneveket. Ezek a „szórványok”, maga a dokumentum pedig a „szórványemlék”. A prédikáció, az iskolai tanítás és a jogszolgáltatás során a latinul nem tudó hívek, iskolás gyerekek és peres felek előtt az anyanyelvet kellett használni, bár a prédikációs- és iskoláskönyv maga latin volt, amint a peres ügyről kiadott oklevél is. Századokon át együtt élt a latin írásbeliség

1. Gyulafehérvári Sorok, f. 125r
Gyulafehérvár (Alba Iulia) Baththyaneum, R. III. 89.

ezzel a latintól függő magyar szóbeliséggel, s egy-egy szó, rövidebb szöveg át-átlépett a határon. Az Árpád-korban összefüggő magyar szöveget csak indokolt esetben írtak le, saját használatra, aki olvasni tudott, az tudott latinul is. A *Halotti Beszéd* a latin temetési szertartás szerves része lett. Az *Ómagyar Mária-siralom* jó prédikációs anyagként került a latin prédikációvázlatokat tartalmazó *Leuveni Kódexbe*. A *Gyulafehérvári Sorok* ugyancsak latin prédikációkhoz kötődő magyar nyelvű rimes divíziók, melyek könnyen memorizálhatók voltak. Iskolai használatra készültek a latinmagyar szójegyzékek, a most először kiállított *Schlägeli Hortularium* és az *Esztergomi iskoláskönyv*. A vasárnapi prédikációkat tartalmazó 15. századi *Sermones dominicales* fő szövegében is olvashatók magyar szavak, az egyik beszéd, mintha az *Ómagyar Mária-siralom* használta volna forrásul, valójában az előképük volt közös. A *Königsbergi Töredékkel* együtt ez volt a harmadik Máriának szentelt szöveg a Madonnás teremben. A *Königsbergi Töredék* a nagy biztosítási ár miatt nem sikerült eredetiben kiállítani, kárpótlásul Tóth Péter megtalálta az Akadémia Könyvtárában azokat a még Jakubovich Emil által készített fényképeket, melyek a *Töredék* időközben elveszett őrző-kódexének egyedülálló dokumentumai. A katalógusban olvasható tanulmányában pedig meggyőzően bizonyítja, hogy a kódex kötéséhez Lengyelországban felhasznált *Töredék* eredetileg a kódex része volt. Az *Angyali üdvözlétről*

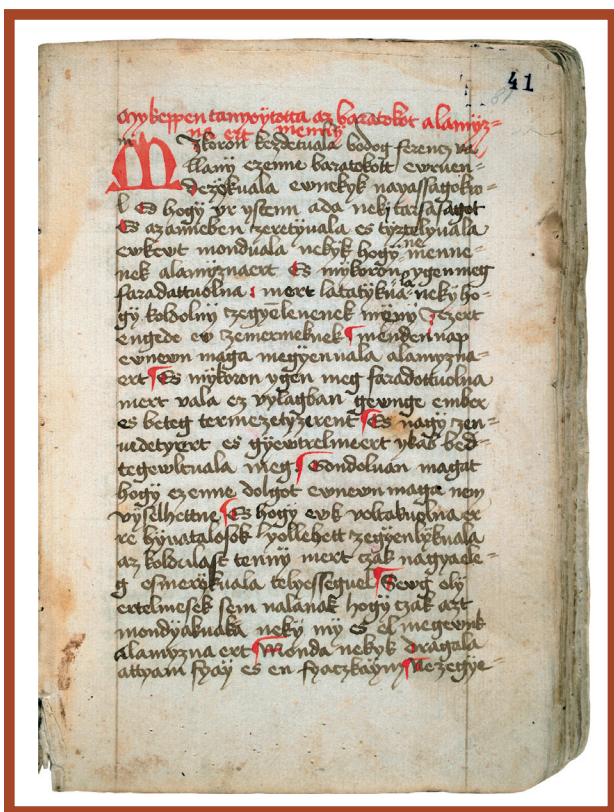

2. "kecskecsöcsű szőlő"Schlägli Hortularium, f. 38v
Schlägl (Felső-Ausztria), Prämonstratenser Stiftbibliothek, Cpl. 156.

szóló szöveg pontos műfaját éppen a töredékessége miatt nem sikerült mindmáig meghatározni.

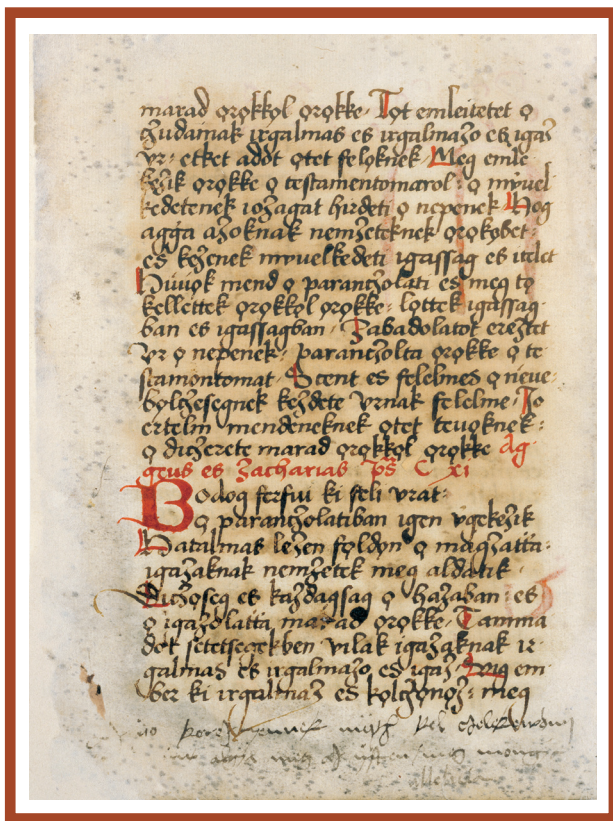
A második terem apácakolostorok hangulatát idézte egy kolostori kerengő és belső kert díszleteivel. Az itt kiállított magyar nyelvű kódexek java része kolostorokban készült, latinul nem tudó apácák és laikus testvérek számára. Az 1440 és 1530 közötti időszakból, de főként a 16. század elejéről mintegy félszáz könyv terjedelmű magyar nyelvű kézirat maradt ránk. A szerény küllemű kéziratok jelentősége óriási: az írott magyar nyelvű irodalom létrejöttében meghatározó szerepük volt.

Jókai-kódex, f. 41r
Országos Széchényi Könyvtár, MNy 67.

A legkorábbi fennmaradt magyar nyelvű könyv a *Jókai-kódex*, rövid történetek sorozata Szent Ferenc és társai életéről, csodáiról (1380/1440 k.). A belső kertben a bibliafordítások kaptak helyet. A rendszeres bibliafordítás a szóbeliségben kezdődött meg, az evangéliumi perikópák tolmácsolásával a prédikáció keretében. A 15. században kezdett lassan elválni az olvasni tudás a latin tudástól, ekkor születettek meg az első írott bibliafordítások. Teljes magyar nyelvű *Biblia* nem maradt ránk a középkorból. A 15. század első felében készült az ún. *Huszita Biblia*. Részleteit különböző korú másolatok őrzik: a *Bécsi Kódex* (1450 k.) az Ótestamentum kisebb könyveit, a *Müncheni Kódex* (1466) a négy evangélium fordítását, az *Apor-kódex* (15. század vége) pedig a zoltároskönyvet tartalmazza. A kiállítás egyik nagy érdeme, hogy a három kódex – most először – a világban is találkozhatott. Ennél is maradandóbb eredmény, hogy a nagyon rossz állapotú *Apor-kódexet*, a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kincsét, az OSZK restaurálhatta. Tóth Zsuzsa kitűnő munkát végzett, a restaurálás folyamatáról és eredményéről izgalmas dokumentáció található az idézett nyelvemlék-honlapon.

A magyar nyelvű kódexek számának hirtelen megnövekedése szorosan kapcsolódott a 15. század végi szerzetesi reformokhoz: a kolostorok életében a latin nyelvű liturgia mellett fontos szerepet kaptak a közös felolvasások és elmélyült a magánáhitat. A latinul nem tudó apácák között egyre több a magyarul írni és olvasni tudó. Számukra készült elsősorban ez a viszonylag terjedelmes magyar nyelvű olvasmányanyag: legendák, példák, elmélkedések, imádságok. A szövegek fordítások, melyet szerzetesek készítenek, de a másolók között már sok az apáca. A margitszigeti Domonkos-rendi Boldogasszony kolostor és az óbudai klarisszák kolostora rendelkezett a legtöbb kódexszel, ezeket szívesen kölcsönözték egymásnak. Az apácák ragaszkodtak könyveikhez, amikor a törökök elől a Felvidékre mene-

4. Apor-kódex, p. 84.
Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe),
Székely Nemzeti Múzeum, A. 1330

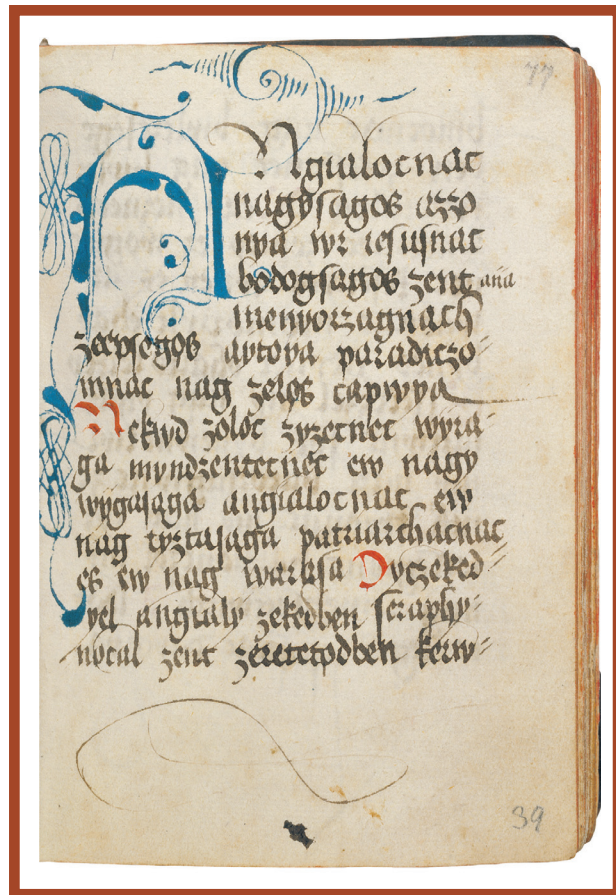
kültek, magukkal vitték őket. Ennek köszönhetően viszonylag sok élte túl közülük a történelem viharait. A főnemesi családból származó Ráskay Lea a legjelentősebb kódexmásoló soror, a szigeti kolostor könyveinek művelt, felelős gazdája. Őt kódexe maradt fenn: a *Margit-legenda* (1510), a *Példák könyve* (1510), a *Cornides-kódex* (1514–1519), a *Domonkos-kódex* (1517) és a *Horváth-kódex* (1522). Írása igényes, jól olvasható bastarda, könyvei közösségi használatra, felolvasásra készültek. Nevét a *Cornides-kódex*ben örökítette meg (f. 184v). A kolostor másik név szerint ismert másolója Sövényházi Márta. Az említett *Érsekújvári Kódex* evangéliumi perikópákat, elmélkedéseket, imádságokat, prédikációkat, legendákat és példákat tartalmaz. Különös figyelmet érdemel még a kódexben Alexandriai Szent Katalin 4074 sor terjedelmű verses legendája.

A harmadik terem a korszak végére beért termést vette számba. A homogén kolostori irodalmon belül megjelentek az első önálló alkotó személyiségek, akik határozott céllal maguk kompilálnak egy-egy művet. Ilyen a Karthauzi Névtelen által szerkesztett hatalmas prédikáció- és legendagyűjtemény, az *Érdy-kódex*. Az apácaolvasók mellett a világi asszonyok között is akadtak néhányan, akik megtanultak olvasni. Kinizsiné Magyar Benigna imádságoskönyve, a gazdagon díszített *Festetics-*

kódex (1492 k.), elsősorban megjelenésében különbözik a szerény küllemű apáca-imakönyvektől. A 15. század végéről, 16. század elejéről maradtak fenn az első önálló költemények is. Ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lettek volna versek, de mivel a szóbeliségben éltek, semmit sem tudunk róluk. Olvasókra számítva most már volt miért lejegyezni őket. Az 1476-ban készült *Szabács viadala* a világi költészet első emléke, Horváth Iván legújabb megállapítása szerint német anyanyelvű költő műve lehet. Vásárhelyi András *Mária-éneke* az első olyan magyar nyelvű költemény, melynek szerzője, bár szerzetes volt, a versfőkben megörökítette nevét, a kolofonban pedig a szerzés helyét és idejét (Pestnek városában, Szent Péter utcájában, ezeröttszáz és nyolc esztendőben). A magyar nyelvű írásbeliség a 15. század végén a mindennapi életbe is behatol. Vér András 1493-ban magyar nyelvű nyugtát ad, s a hadba szállt férjek gyakran fűznek latin leveleikhez személyes hangú záradékot magyarul, olvasni tudó feleségük számára.

6. Vásárhelyi András éneke
Thewrewk-Kódex, f. 39r

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, K 46

A nyelvemlékek száma az írni-olvasni tudók számának növekedésével gyorsan gyarapodott, fennmaradásukra azonban – legalábbis az ország belsejében – egyre csökkent az esély. Ami megmaradt, elegendő ahhoz, hogy

nyomon követhessük a fejlődést, mégis igen korlátozott számú ahhoz, hogy minden darab felbecsülhetetlen értéket jelentsen. A kiállításon 68 nyelvemlék és 42 értékes műtárgy volt látható. A kiállítás sikeréhez komolyan hozzájárult a fényképeket készítő Hapák József, a látványtervező Imre Olga és a kivitelező Kiáll. Kft.

A nyelvemlékek sokféle szakma együttműködését kívánják, az előkészítő munkában és a katalógus írásában is részt vett nyelvész, történész, irodalomtörténész, kodikológus, művészettörténész, kötetstörténész egyaránt. A kiállítást a határidő lejártával, 2010 tavaszán le kellett bontani, a reprezentatív katalógus azonban sok értékes tanulmányt tartalmaz és valamennyi kiállított emlék fotóval kísért pontos leírását. A másik maradandó eredmény a Sudár Annamária, Mann Jolán, Török Máté és Kertész Balázs jóvoltából megszületett nyelvemlék honlap, mely túlmutatva a kiállításon a digitális nyelvemléktár bázisa lehet.

A kiállítás az anyagi háttér biztosításával, az engedélyekkel, hazai és külföldi kölcsönzésekkel, Sólyom László köztársasági elnöki megnyitójával, nyílt nappal, sok tucat tárlatvezetéssel számba vehetetlenül sok ember áldott közös munkája volt.

Madas Edit
madas.at.oszk.hu

Magyar Nyelv Éve Emlékérem az OSZK-nak

2009 decemberében az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Balassi Intézet a Magyar Nyelv Emlékérem kitüntetésben részesítette könyvtárunkat a Magyar Nyelv Éve rendezvénysorozatban játszott szerepéért, a „Látjátok feleim...” kiállításért és az Apor-kódex restaurálásáért. Az emlékérmeket a könyvtár múzeumában helyeztük el. (A szerk.)